Dr Elena Klenina
Kierownik
Międzynarodowa Interdyscyplinarna
Ekspedycja Archeologiczna UAM "Novae"
Instytut Historii UAM
ul. Umultowska 89D
61-614 Poznań

Poznań, 14.03.2019 r.

AUTOREFERAT

1. Imię i nazwisko

Elena Klenina

Międzynarodowa Interdyscyplinarna Ekspedycja Archeologiczna UAM "Novae"

Instytut Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

olekle@amu.edu.pl

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe

1994 – stopień magistra archeologii uzyskany na Wydziale Historycznym Państwowego Uniwersytetu w Simferopolu (Krym, Ukraina) na podstawie pracy *„Czerwonogliniane amfory II – III w. n.e. z badań archeologicznych w Chersonezie (problem klasyfikacji).”* Promotor: prof. dr hab. G.M. Burov.

2005 – tytuł doktora nauk humanistycznych w zakresie archeologii uzyskany na Wydziale Historycznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu na podstawie dysertacji *„Stołowa i kuchenna ceramika III-VI wieku z Novae (Północna Bułgaria)”*. Promotor w przewodu doktorskiego: prof. dr. hab. Tadeusz Makiewicz

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych:

- **1989–2001** r.: Narodowy Rezerwat "Chersonez Taurydzki" (Sewastopol, Ukraina), pracownik naukowy;
- **2002–2011** r.: Narodowy Rezerwat "Chersonez Taurydzki" (Sewastopol, Ukraina), zastępca dyrektora generalnego ds. naukowo-organizacyjnych;
- **2007–2012** r.: Saratowski Państwowy Uniwersytet Nauk Społecznych i Ekonomicznych, Oddział w Sewastopolu (Ukraina), docent nauk;
- **2012–2016** r.: Narodowy Rezerwat "Chersonez Taurydzki" (Sewastopol, Ukraina), kierownik Działu Badań Naukowych;
- w październiku **2016** r. rozpoczęłam pracę w Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Instytucie Historii w Międzynarodowej Interdyscyplinarnej Ekspedycji Archeologicznej UAM „Novae” na stanowisku specjalisty NT;

- w **2017** r. zostałam mianowana przez Jego Magnificencją Rektorem UAM prof. dr hab. Andrzeja Lesickiego, kierownikiem Międzynarodowej Interdyscyplinarnej Ekspedycji Archeologicznej „Novae" Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu;

4. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. 2016 r. poz. 882 ze zm. w Dz. U. z 2016 r. poz. 1311.):

a) tytuł osiągnięcia naukowego: *Chersonesus Taurica in the Principate. Some Aspects of Economic History according to Archaeological Data*
b) miejsce wydanie, wydawnictwo: Poznań 2018, Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, recenzent wydawniczy dr hab. Edward Skibiński, prof. UAM, 456 str.
c) omówienie celu naukowego ww. pracy i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania:

W ramach niniejszego studium nad problematyką Chersonezu w okresie Pryncypatu za jeden z głównych celów uznałam – zbadanie historii gospodarczej antycznego miasta na tle wydarzeń społeczno-politycznych i kulturalnych. W związku z tym za ważny chronologicznie punkt odniesienia dla historii Chersonezu należy uznać okres podboju królestwa pontyjskiego przez Rzym i podporządkowania mu greckich miast w regionie Morza Czarnego. Miasta, które były częścią tego królestwa lub podlegały jego kontroli, popadły w inną formę zależności od Rzymu.[1] Chersonez uważał, że był to najwłąściwszy moment, aby odzyskać dawną niepodległość i uwolnić się od kontroli Bosporańczyków i królów pontyjskich. Miasto podjęło wówczas niezależne działania dyplomatyczne, aby uzyskać specjalny status, umożliwiający swoiste partnerstwo z Rzymem. Eleuteria jaka została wydana w 46 r. p.n.e. jednak wkrótce została ona stracona. Strabon, opisując Chersonez, wspomina, że miasto jest podporządkowane Królestwu Bosforu.[2] Pozwala to na określenie daty zapisu "Geografii" Strabona. Praca powinna zostać napisana przed 25 r. p.n.e. Jako pośredni tego dowód, służyć może, fragment listu króla Pontu, Polemona I do mieszkańców Chersonezu, który zaczyna się od formuły, jaką władcy stosowali zazwyczaj, zwracając się do miast niezależnych.[3] Jedynym dokumentem potwierdzającym otrzymanie eleutheri pozostaje fragment dekretu na cześć Gaiusa Juliusa Satyrosa.[4] Nie wiadomo jednak, dzięki jakim argumentom udało się przekonać władze Rzymu, by sprzyjały

[1] Н. А. Сон, Тира римского времени (Киев 1993): 24.
[2] Strabo VII.4.3
[3] IOSPE I^2, no. 704, Э. И. Соломоник, Новые эпиграфические памятники Херсонеса (Киев 1964): 43.
[4] IOSPE I^2, no. 355.

prośbom Chersonezu. Ponieważ Chersonez nie miał innych bogactw naturalnych, zainteresowanie Cezara, jako doświadczonego przywódcy wojskowego, tym odległym greckiem miastem wynikać mogło jedynie z jego strategicznego położenia w regionie.

W wyniku prac analitycznych udało mi się określić zakres i możliwości wykorzystania lokalnej bazy surowcowej dla produkcji pełnego spektrum towarów przy uwzględnieniu różnych rodzajów działalności wytwórczej człowieka na przykład w zakresie produkcji rolnej, wydobycia surowców kopalnych, rybołówstwo czy wytwórczości rzemieślniczej. Kolejnym zagadnieniem, które starałam się rozwiązać, było zidentyfikowanie przyczyn zmian priorytetów produkcji towarowej i kierunków rozwoju gospodarczego w okresie pryncypatu w porównaniu z okresem hellenistycznym. Szczególnie interesujący jest poziom integracji producentów regionalnych z gospodarką Imperium Rzymskiego i vice versa, a także przyczyny i skutki współpracy gospodarczej. Celem tych badań było określenie wzajemnych relacji i powiązań w różnych form działalności produkcyjnej oraz poziomów ich rozwoju w Chersonezie w okresie pierwszych wiekach ne. Dzięki czemu możliwym stało się przejście od prostego opisu indywidualnych działań wytwórców do rekonstrukcji poziomu rozwoju gospodarczego całej społeczności miejskiej.

Zakres chronologiczny badań obejmuje okres Pryncypatu (27 r. p.n.e. – 284 r. n.e.), - począwszy od skoncentrowania władzy w rękach jednostki przy zachowaniu pozorów instytucji republikańskich za panowania Oktawiana Augusta i kończąc na wprowadzeniu po reformach cesarza Diocletiana władzy absolutnej w Cesarstwie Rzymaskim nazywanej Dominatem. Ten wybór nie jest przypadkowy. Do tej pory badacze koncentrowali swoją uwagę na różnych aspektach życia mieszkańców Chersonezu głównie w ramach okresu hellenistycznego.[5] Nawet w publikacjach poświęconych historii Chersonezu w szeroko przez nich rozumianym okresie antycznym, zdecydowanie dominuje epoka hellenizmu. Dzięki unikatowym odkryciom archeologicznym, jakie miały miejsce w latach dziewięćdziesiątych XX wieku oraz pierwszym trzynastoleciu XXI wieku, a związanych z obecnością wojsk rzymskich w Balaklavie i Chersonezie. Wyraźny wzrost zainteresowanie historią tych terenów, ograniczał się niestety głównie do problematyki rzymskiej obecności wojskowej w Chersonezie i na obszarze Taurydy w okresie od I do połowy III wieku n.e. [6]

---

[5] В. М. Зубарь, Херсонес Таврический в античную эпоху (Киев 1993); А. В. Буйских, Пространственное развитие Херсонеса Таврического в античную эпоху [= Материалы по археологии, истории, этнографии Таврики. Supplementum 5] (Симферополь 2008).

[6] T. Sarnowski / О.Я. Савеля (ред.), Балаклава. Римская военная база и святилище Юпитера Долихена. Światowit Supplement Series A: Antiquity 5 (Warszawa 2000); Д. А. Костромичев, Римское военное присутствие в Херсонесе в начале I – первой половине V в.н.э. (археологические данные). Stratum plus 4,

Realizacja podjętych zadań było możliwa nie tylko dzięki pozyskaniu i wykorzystaniu nowych źródeł archeologicznych, ale także poprzez uwzględnienie pełnego zakresu źródeł pisanych oraz krytyczną analizę wcześniej znanych ich interpretacji. W trakcie prowadzonych badań starałam się w maksymalnym zakresie wykorzystać wyniki badań interdyscyplinarnych, źródeł pisanych i pomników epigraficznych. Zwracając uwagę na pozytywną, często inspirującą rolę wcześniejszych badań nad gospodarką Chersonezu, pamiętać należy, że w szeregu przypadkach nie odpowiadają one współczesnemu poziomowi rozwoju nauki, czasami grzesząc schematyzmem i uproszczoną interpretacją, częstokroć zabarwioną ideologią, wykorzystywanych danych źródłowych.

Przystępując do analizy i odtworzenia podstawowych reguły rozwoju gospodarczego Chersonezu, swoje rozważania w ramach niniejszej monografii oparłam nie tylko na badaniu ruchomych i nieruchomych źródeł archeologicznych, ale także na analizie i odtworzeniu zachodzących między nimi relacji produkcyjnych i użytkowych. Rozwiązanie tych problemów sprowadza się między innymi do analizy technicznych aspektów produkcji, klasyfikacji i typologii wytworów kultury materialnej, ustalenia głównych form zajęć i preferencji użytkowych oraz zawodowych ludności. W trakcie długoletnich prac wykopaliskowych, które trwają w Chersonezie począwszy od 1827 roku, zgromadzono znaczny materiał źródłowy, odzwierciedlający praktycznie wszystkie aspekty życia mieszkańców starożytnego miasta, jak i ludności zamieszkujacej jego makroregion gospodarczy (*chora*).

Moi poprzednicy we wcześniejszych badaniach, rozważali już pewne aspekty życia gospodarczego Chersonezu w czasach rzymskich.[7] Jednak jesteśmy świadkami wieloletniego i praktycznie nieprzerwanego proces pozyskiwania i gromadzenia nieruchomych i ruchomych materiałów archeologicznych, w tym zabytków epigraficznych oraz numizmatycznych, przy jednocześnie realizowanym, ich nieustannym opracowywaniu i interpretacji. Wszystko to jest poparte coraz odważniej stosowanymi współczesnymi metodami zarówno tzw. badań nieinwazyjnych oraz kolejnych analiz i interpretacji, co w konsekwencji otworzyło nowe perspektywy badawcze również i dla naszych studiów. W ostatnich dziesięcioleciach

---

2011, 13-164; R. Karasiewicz-Szczypiorski, Forty i posterunki rzymskie w Scytii i Taurydzie w okresie pryncypatu (Warszawa 2015).

[7] В. И. Кадеев, Херсонес Таврический в первых веках нашей эры (Харьков 1981); В. М. Зубарь, Херсонес Таврический в античную эпоху (Киев 1993); Г. М. Николаенко, Хора Херсонеса Таврического, II (Севастополь 2001); T. Sarnowski / О.Я. Савеля (ред.), Балаклава. Римская военная база и святилище Юпитера Долихена. Światowit Supplement Series A: Antiquity 5 (Warszawa 2000); Е. Ю. Кленина, Керамические сосуды II-III в. н.э. из усадьбы «Близнецы» (хора Херсонеса Таврического) (Poznań 2004); Д. А. Костромичев, Римское военное присутствие в Херсонесе в начале I – первой половине V в.н.э. (археологические данные). Stratum plus 4, 2011, 13-164; И. А. Макаров, Новая надпись из Херсонеса Таврического. Вестник древней истории 4, 2015, 210-226; А. С. Намойлик, Надписи из кварталов № 55 и № 60 в западной части Херсонеса. In: А. Б. Бернацки / Е. Ю. Кленина, Квартал 55 с пятиапсидным храмом (IV/III в. до н.э. – XIV в. н.э.) в Херсонесе Таврическом. Том III. Повседневная жизнь (Poznań 2016) 101-124.

zaobserwowano tu bardzo pozytywny trend w postaci prowadzenia różnorodnych badań interdyscyplinarnych, w tym geofizycznych, paleozoologicznych, paleobotanicznych, radiowęglowych, dendrologicznych, izotopowych i petrograficznych, z których część została opublikowana.[8] Po raz pierwszy udało się w niniejszej monografii podsumować dane uzyskane przez tych specjalistów traktując je jako podstawę oraz otwierając możliwość do bardziej wszechstronnego i wielowątkowego wykorzystania pozyskanych przez nich danych w naszej autorskiej analizie maksymalnie szerokiej gamy źródeł archeologicznych. Badania miały charakter kompleksowych studiów i analiz procesów gospodarczych w wielu aspektów składających się na całościowy obraz rozwoju ekonomicznego Chersonezu, kluczowego miasta na obszarze północnego Nadczarnomorza w pierwszych wiekach ne. oraz określenia jego pełnego wymiaru historycznego.

Moje szczególne zinteresowanie historią Chersonezu w pierwszych wieków naszej ery, powodowane jest między innymi poważnymi zmianami, jakie obserwujemy w tym mieście w okresie wpływów Imperium Romanum. Badanie tych procesów jest ważne z dwóch powodów. Po pierwsze, w tym czasie jesteśmy świadkami znaczących zmian w sferze politycznej: po pierwsze Chersonez niejednokrotnie zmienia swój status a instytucje państwowe częściowo zatracają swoje wcześniejsze cechy demokratyczne. Po drugie, miasto, odpowiadając na nowe impulsy i wyzwania, wynikające z ogólnego ożywienia gospodarczego jakie ma miejsce w Imperium Rzymskim w pierwszych wiekach naszej ery, przestawia swoją gospodarkę z lokalnej, towarowej produkcji rolnej na coraz bardziej intensywny i efektywny handel tranzytowy, któremu dodatkowo sprzyjało położenie geograficzne miasta. Pomimo faktu, że znamy skutki przemian politycznych i gospodarczych w okresie Pryncypatu w północnym regionie Morza Czarnego, to jednak przyczyny fundamentalnych zmian jaki obserwujemy w rozwoju gospodarczym miasta Chersonez, dotychczas pozostawały przeabadane w dużej mierze powierzchownie, niekiedy wręcz bardzo słabo bądź wcale.

Pojęcie życie gospodarcze obejmowało produkcję, obrot towarów i wykorzystanie dóbr materialnych i usług. Ta definicja życia gospodarczego wyjaśnia podstawowy zamysł książki. Śledząc drogę jaką odbywają produkty od producenta do konsumenta, można bedzie z ekonomicznego punktu widzenia, zrozumieć mechanizm organizacji codziennej aktywności Chersonezu i jego mieszkańców. Gospodarka zależy od wielu różnorodnych czynników: dostępności kopalin i minerałów; warunków glebowych i klimatycznych; rozwoju technologii;

[8] L. A. Kovalevska / T. Sarnowski, Crimean Chersonesos. Farmhouses of the Roman Period. Polish-Ukrainian Archaeological Research in 2005-2007. Archeologia 58, 2007(2009) 157-169; R. Karasiewicz-Szczypiorski, Forty i posterunki rzymskie w Scytii i Taurydzie w okresie pryncypatu (Warszawa 2015); А. Б. Бернацки / Е. Ю. Кленина, Квартал 55 с пятиапсидным храмом (IV/III в. до н.э. – XIV в. н.э.) в Херсонесе Таврическом. Том III. Повседневная жизнь (Poznań 2016).

znajomości flory i fauny i mozliwościach ich wykorzystania; prawa, w tym prawa prywatnego; czynników społecznych itp. Dlatego nie można rozpatrywać problematyki gospodarczej, nie uwzględniając uwarunkowń społecznych i politycznych. Równocześnie gospodarka w dużej mierze zależy od relacji z państwem jako instytucją. Historia gospodarcza greckich miast, wchodzących w skład Cesarstwa Rzymskiego i znajdujących się poza nim, do pewnego stopnia, jest historią gospodarki Imperium.

Antyczna historia gospodarcza jest przedmiotem teoretycznych i metodologicznych dyskusja już od ponad stu lat. Nasza rozumienie antycznej gospodarki w dużym stopniu zależy od zgromadzonej wiedzy w różnych jej działach, na przykład: hodowli zwierząt, produkcji i handlu winem lub oliwy z oliwek, rolnictwie, rzemiosłach wśród których znajduje się np. produkcja ceramiki naczyniowej, zasobowej, budowlanej. Nowe dane pozwalają dokładniej zdefiniować zagadnienia rozwoju gospodarczego w kontekście długiej dyskusji, której główne postulaty zostały sformułowane w drugiej połowie XVIII wieku. Jednak dopiero w końcu XIX wieku nastąpił zdecydowany zwrot w kierunku historii gospodarczej. Dyskusja dwóch niemieckich naukowców, znana jako „Bücher-Meyer Controversy", określiła dwa kierunki w historiografii. Zwolennicy pierwszego podkreślali wielkie znaczenie zmian gospodarczych i społecznych zwracając uwagę na głęboki rozdźwięk pomiędzy starożytnością a nowoczesnością. Przeciwnicy próbowali udowodnić względną ciągłość procesów historycznych. W 1973 r. Moiseusz Finley opublikował prace «The Ancient Economy», która miała ogromny wpływ na obie strony teoretycznej debaty. Autor wykazał fundamentalną różnicę między antyczną gospodarką a ekonomicznymi zjawiskami kolejnych epok, niszcząc złudzenia, że gospodarka antyczna może być interpretowana jako kapitalistyczna. Mimo tego «Bücher-Meyer Controversy» do dzisiaj nie utraciła swojej aktualności i nadal, periodycznie jest wznawia. Stwierdzić należy, że W. Scheidel, I. Morris and R. Saller, inicjatorzy wydania «The Cambridge Economic History of the Greco-Roman World» (2008), są stałymi zwolennikami koncepcji M.I. Finley'a, z drogiej strony prace P. Temin oraz niektóre publikacje W.V. Harris świadczą iż ich autorzy są zwolennikami modernistycznej tradycji.[9]

Starożytność grecko-rzymska charakteryzuje się kilkoma centralnymi instytucjami, które przybliżają miasta greckie do świata rzymskiego. Pod względem politycznym i administracyjnym, jak również kulturowym i ideologicznym, taką jednostką jest *polis*. Istnienie miast-polis wpłynęło niewątpliwie na procesy społeczne i gospodarcze zachodzące w imperium rzymskim. Niewolnictwo było kolejną ważną instytucją świata grecko-rzymskiego. W

[9] J. Andreau, L'économie du monde romain (Paris 2010): 22.

przeciwieństwie do rozwoju gospodarki i jej form w różnych okresach oraz regionach, niewolnictwo pozostało niezmiennym począwszy od IV w. p.n.e.[10]

Na przykładzie Chersonezu Taurydzkiego możliwym stało się pokazanie w mojej pracy, w jakim zakresie rozwój gospodarczy greckich miast w północnym regionie Morza Czarnego zależał od procesów zachodzących w Imperium Rzymskim. Obecnie Chersonez Taurydzki jest jedynym miastem, badania nad gospodarką, którego, pozwalają odtworzyć złożoność stosunków zachodzących między miastami greckimi w basenie Morza Czarnego w okresie Pryncypatu, będących integralną częścią Imperium Rzymskiego oraz tych, które znajdowały się poza jego terytorium.

Chersonez był ważnym ośrodkiem gospodarczym i politycznym oraz jedyną dorycką kolonią z bogatymi tradycjami kulturalnymi w Północnym Nadczarnomorzu. Greckie miasto Chersonez zostało założone w 422/421 p.n.e. na miejscu wcześniejszej jońskiej osady z końca VI w. p.n.e.[11] Najwcześniejsze odniesienie do Chersonezu znajdują się w *Periplus* autorstwa Pseudo-Scylaxa z połowy IV wieku p.n.e. Inny tekst, przypisywany Pseudo-Scymnusowi, informuje, że mieszkańcy Heraklei i wyspy Delos wspólnie założyli miasto, zgodnie z proroctwem wyroczni. Istnieje również inny pogląd, że mieszkańcy Heraclea Pontica wcale nie założyli kolonię razem z mieszkańcami Delos, ale wraz z przybyszami z miasta Δηλιον w Beocji około 423 r. p.n.e.[12] M.I. Zolotarev and Yu.G. Vinogradov zasugerowali nową datę założenia Chersonezu Taurydzkiego określając ją na przełom lat 528/527 p.n.e.[13] Nieznaczne ilości fragmentów ceramiki archaicznej z końca VI - pierwszej ćwierci V wieku p.n.e., znalezione w północno-wschodniej, północnej i środkowej części miasta[14] oraz pochówki z tego okresu nie pozwalają na jednoznzczne potwierdzenie teorii istnienia miasta w ten okresie. Według niektórych badaczy, na fakt istnienia polis, wskazywać może również obecność fragmentów naczyń datowanych na V wiek p.n.e. z napisami w technice graffiti, które interpretowane są jako ostracony. Jednak zdecydowana większość naukowców uważa, że wspomniane graffiti miały charakter dedykacyjny lub prywatny i zostały wykonane na naczyniach dopiero w IV wieku p.n.e. Dane te nie są sprzeczne z faktem, że to miejsce służyło za jońskie emporium już około 100 lat wcześniej, przed założeniem Chersonezu. Podkreślić należy, ze na terenie miasta nie pozostały zidentyfikowane

[10] Andreau 2010: 65-72.

[11] Strabo VII. 4.2

[12] С. Г. Демьянчук, «Забытая гипотеза» об основании Херсонеса Таврического. Судакский сборник 5, 2012, 29-33.

[13] Ю. Г. Виноградов / М. И. Золотарев, Год рождения Херсонеса Таврического. Херсонесский сборник 9, 1998, 36-4636-46

[14] М. И. Золотарев, Херсонесская архаика (Севастополь 1993); И. И. Вдовиченко / С. Г. Рыжов / Г. И. Жесткова, Античная расписная керамика VI-IV вв. до н.э. из северного и северо-восточного районов Херсонеса (раскопки С.Г. Рыжова в 1976-2010 гг.). Херсонесский сборник 17, 2012, 19-36.

jakiekolwiek obiekty z okresu archaicznego, oprócz nielicznych fragmentów ceramiki naczyniowej oraz kilku terakot.

Chersonez, pierwotnie założony jako mała grecka kolonia (polis), już w IV wieku p.n.e. przekształcił się w centrum dużej struktury gospodarczej obejmującej całą zachodnią część Półwyspu Krymskiego. Jego dynamiczny metropolitarny rozwój obserwujemy pomiędzy końcem IV a III wiekiem p.n.e.

W połowie IV w. p.n.e. rozległe tereny zaplecza rolniczego (*chora*) miasta zostały poddane ostatecznemu zagospodarowaniu. Stanowiący to zaplecze, półwysep Heraklejski został podzielony na ponad 440 działek uprawnych. Jednocześnie grunty orne w północno-zachodniej części Krymu poddane zostały również bardzo intensywnej działalności rolniczej. W konsekwencji ówczesny rozwój gospodarczy zapewniał mieszkańcom miasta poza zaopatrzeniem w niezbędne produkty spożywcze również możliwość eksportu na rynki zewnętrzne. Przykładowo głównymi nabywcami wina z Chersonezu były wówczas antyczne miasta północnego wybrzeża Morza Czarnego oraz ludność zamieszkująca tereny stepów i lasów Scytii. Miasto czerpało również duże korzyści ekonomiczne z intensywnie rozwijającego się handlu tranzytowego. W konsekwencji Chersonez stał się stopniowo jednym z największych i najważniejszych demokratycznych miast północnego wybrzeża Morza Czarnego, czego swoistym świadectwem jest tekst znalezionej na jego terytorium przysięgi obywatelskiej.

W ostatniej ćwierci II w. p.n.e., konsekwentnie utrzymująca się rywalizacja ze państwem scytyjskim doprowadziła do okrutnej wojny, po której Chersonez zmuszony był do oddania Scytom części swojego terytorium na obszarze północno-zachodniego Krymu. Chersonezem zaczął rządzić król Mitrydates VI Eupator. Po śmierci Mitridatesa, Chersonez pozostawał nadal przez pewien okres czasu pod zwierzchnictwem jego następców.

W tym samym czasie geopolityczne interesy Rzymu sprawiły, że miasto Chersonez znalazło się w orbicie jego makroterytorialnych, strategicznych zainteresowań jako niezwykle dogodny strategiczny punkt tranzytowy dla przemieszczania armii rzymskich na obszar Azji Mniejszej. Dopiero od połowie II w. ne wojska rzymskie zaczają docelowo stacjonować w Chersonezie i jego okolicach. Militarna obecność Rzymu trwała tutaj przez około sto lat, aż do połowy III w. ne. Należy wyrazić opinię, iż polityka Rzymian wobec administracji i mieszakńców greckich miast była względnie łagodna, zachowane materiały źródłowe nie wspominają o próbach romanizacji miejscowej greckiej ludności, wręcz przeciwnie, starano się przestrzegać ich lokalnej autonomii a nawet zapewniać w razie potrzeby ochronę wojskową.

Po rozpadzie Imperium Rzymskiego w 395 r., Chersonez został włączony do jego wschodniej części, stanowiąc swoiste przedmurze i punkt kontrolno-informacyjny dla Bizancjum na granicy z barbarzyńcami. Chersonez nabrał szczególnego znaczenia dla Bizancjum wraz z rozpowszechnieniem się chrześcijaństwa w IV-V w., teraz równiez jako baza wyjściowa dla działalności misjonarskiej wśród ludów barbarzyńskich na pograniczu Imperium. Mieszkańcy miasta pozostawali bardzo lojalni wobec polityki cesarzy z Konstantynopola. Pośrednio potwierdzeniem tego stanu rzeczy może być niewątpliwie fakt, wykorzystywania Chersonezu, jako miejsca wygnania z nakazem długoletniego pobytu dla niepożądanych urzędników, a nawet pozbawionych władzy cesarzy. W tym kontekście nie jest przypadkiem, że kolejni władcy Bizancjum hojnie obdarowywali samorząd miasta dotacjami finansowymi przeznaczonymi na wznoszenie budynków publicznych i kościołów wczesnochrześcijańskich oraz zwracali uwagę na ciągłe ulepszanie i rozbudowę miejskich struktur i umocnień obronnych.

W IX wieku obserwujemy istotne wzmocnienie wpływów bizantyńskich poprzez utworzenie odrębnej administracyjnej jednostki terytorialnej zwanej thema (grecki θέμα), z jej centralnym ośrodkiem w Chersonezie. Z taką sytuacją mamy do czynienia aż do końca XI wieku. Tragicznym punktem zwrotnym w historii Chersonezu było oblężenie i zdobycie go przez Włodzimierza wielkiego księcia kijowskiego. To wydarzenie miało decydujące znaczenie w procesie chrystianizacji Rusi Kijowskiej oraz w umocnieniu relacji gospodarczych i handlowych Bizancjum z sąsiadami z północnego Nadczarnomorza. Chersonez stał się głównym ogniwem między dwoma potężnymi średniowiecznymi państwami Rusią Kijowską i Bizancjum.

Po zdobyciu Konstantynopola podczas Czwartej Krucjaty w 1204 r. i rozpadzie Bizancjum na szereg państwewk cesarskich, Chersonez popadł pod względem politycznym i administracyjnym pod kontrolę Imperium Trebizond. Niespełna sto lat później, w 1299 r., ma miejsce niszczycielski najazd Tatarów na Chersonez co w konsekwencji jest kolejnym ciosem dla samego miasta oraz jego mieszkańców. Jednak, pomimo ogromnych zniszczeń, mieszkańcy Chersonezu raz jeszcze podejmują trud odbudowy i ponownej aktywizacji i rozwoju miasta w połowie XIV wieku wraz z pojawieniem, na północnym wybrzeżu Morza Czarnego kupców genueńskich. Miasto przetrwało do 1396 r., po której to dacie w źródłach pisanych brak jest informacji czy nawet nikłych wzmianek o mieście Chersonez, Cherson czy Korsun.

O bliższych kontaktach z Rzymem możemy mówić dopiero po 27 roku p.n.e. Dekret na cześć nieznanego obywatela, datowany na 29-23 rr. p.n.e., dostarcza wystarczająco mocne i ważkie argumentów, aby apelować do potężnego Rzymu o wsparcie.[15] Dokument dotyczy przejęcia

[15] Кадеев 1981: 14-15.

władzy przez "tyrana" i fatalnej wówczas sytuacji ekonomicznej mieszkańców Chersonezu. Jednak powyższe powody nie wydają się być wystarczającym uzasadniem dla chęci cesarza do interweniowania w wydarzenia, mające miejsce w greckim mieście znajdującym sie poza granicami Imperium Romanum. Jednakże to właśnie od tego momentu kontakty Chersonezu z Rzymem stają się regularne i stabilne. Uzyskanie lub potwierdzenie eleuterii od Augusta było tak dalece ważnym wydarzeniem, że doprowadziło to do wprowadzenia w Chersonezie nowej ery – nowej rachuby czasu w 25 r. p.n.e.[16]

Pod koniec III wieku ne. Chersonez nadal ma eleutherię, o czym świadczą według Konstantyna VII Porfirogenety, wybory pierwszych archontów. W wyniku reform Dioklecjana związanych z centralizacją władzy zmienie ulega sytuacja polityczna i ekonomiczna Chersonezu. W 295 roku ne na skutek decyzji cesarza o zamknięciu prowincjonalnych mennic, zaprzestano również bicia własnej monety w Chersonezie. Stopniowo Chersonez przekształcił się z polis z jego demokratycznymi instytucjami i własnym prawem w prowincjonalne miasto na obrzeżach Imperium Romanum.

Należy wziąć pod uwagę, że ramy chronologiczne niniejszego opracowania odpowiadają wydarzeniom politycznym, podczas gdy w przypadku historii gospodarczej te granice czasowe są zazwyczaj mniej precyzyjne i często trudne dla jednoznacznego, wąskiego określenie wydarzenia lub daty, która stanowiłyby początek nowego etapu przemian gospodarczych. W związku z tym zdecydowałam na odwołanie się do okresu historycznego - prycypatu, w ramach którego została przeanalizowana i omówiona sytuacja gospodarcza Chersonezu.

W wyniku wieloletnich badań związanych z różnymi aspektami rozwoju ekonomicznego Chersonezu zarysowuje się nam wyraźnie pewien schemat. W okresie hellenistycznym dobrobyt tego antycznego miasta zależał od jego powiększenia jego obszarów rolniczych, w związku z aneksją ziem Północno-Zachodniego Krymu. W okresie Pryncypatu w pierwszych wiekach naszej ery obserwujemy istotne przemiany w wyniku których, stabilizacja i dobrobyt gospodarczy Chersonezu oparty zostaje na rozwoju jego sfery przemysłowej i handlowej.

Potwierdzona źródłowo utrata znaczącej ilości gruntów rolnych, ciągłe zagrożenie militarne ze strony Scytów oraz ich niszczycielskie ataki na wiejskie terytoria rolnicze, doprowadziły na przełomie wieków, do poważnych problemów w funkcjonowaniu gospodarki Chersonezu. Na zmianę sytuacji gospodarczej w pierwszych wiekach naszej ery wpłynęło również Imperium Rzymskie, które dominowało na obszarach nad Morzem Śródziemnym i Morzem Czarnym. Rozmieszczenie znaczącego kontyngentu wojsk rzymskich na terytorium południowo-

[16] Кадеев 1981: 16.

zachodniego Krymu, pozwoliło zapewnić Chersonezowi bezpieczeństwo i stabilizację, oraz w konsekwencji rozszerzyć strefę jego wpływów gospodarczych. Włączenie populacji ludzkiej i zasobów naturalnych i przyrodniczych południowo-zachodniej części Krymu w sferę handlu i działalności gospodarczej Chersonezu, było decydującym czynnikiem rozwoju tego miasta w okresie Pryncypatu. W omawianym okresie mamy do czynienia w Chersonezie ze zjawiskiem komercjalizacji produkcji sosów rybnych, co w konsekwencji umożliwiło również rozwój innych sektorów gospodarki miasta, w tym przypadku rybołówstwo, produkcji soli, uprawy winorośli oraz produkcji wina, a także wyspecjalizowanej produkcji ceramicznych naczyń zasobowych i transportowych (pitosów i amfor).

Mimo, że uprawa winorośli na *Chorze* Chersonezu przestała zajmować wiodącą pozycję w regionie, rolnictwo nadal stanowiło jeden z głównych sektorów gospodarki, w którym 30% mieszkańców było zajęte w takim czy innym zakresie. Rozwijają się trzy główne gałęzie rolnictwa: uprawa winorośli, uprawa zbóż i hodowla bydła. Pomimo zmniejszenia areału winnic w pierwszych wiekach naszej ery do 32% wszystkich obszarów rolnych na Półwyspie Heraklejskim, uprawa winorośli nadal odgrywa znaczącą rolę w gospodarce Chersonezu. Winiarze nadal produkowali wino na potrzeby rynku wewnętrznego. Podkreślić jednak należy, że aż połowę otrzymanego produktu wykorzystywano do produkcji sosów rybnych, których receptura wymagała bezwzględnie użycia wina. Warunki glebowe oraz hydrologiczne i klimatyczne na półwyspie Heraklejskim nie sprzyjały uprawie zbóż. Tym produkcja zbóż nie mogąc zaspokoić nawet potrzeb mieszkańców Chersonezu, nie miała tak dużego znaczenia w gospodarce miasta. W tych warunkach wiele gospodarstw na Półwyspie Heraklejskim zaczyna rozwijać niektóre kierunki hodowli zwierząt, związane głównie z produkcją nastawiona na rasy mięsne kóz, owiec i świń. Wszystkie te zwierzęta są relatywnie łatwymi i niewymagającymi w codziennym utrzymaniu, co pozwalało producentom na uzyskanie odpowiedniego dochodu w relacji do ponoszonych kosztów hodowli.

Należy zauważyć, że wszystkie gałęzie gospodarki Chersonezu, z wyjątkiem produkcji sosów rybnych, w swoim głównym zakresie były nastawione na zaspokojenie potrzeb jedynie rynku lokalnego. Stały, niewielki dochód przynosiły również lokalne warsztaty rzemieślnicze, produkujące dobra konsumpcyjny powszechnego użytku, gdzie z racji niskiej wydajność pracy, producent narażony były jednak na wysokie koszty produkcji. W Chersonezie obserwujemy dążenie do powstawania wąskich specjalizacji w ramach działalności rzemieślniczej na przyklad warszatów ceramicznych nastawionych wyłącznie na produkcję terrakot. W mieście nie ma śladów produkcji dóbr luksusowych o wysokiej wartości artystycznej, które gwarantowałyby wysokie dochody wytwórcy.

Handel odgrywał znaczącą rolę w gospodarce Chersonezu. Dla przeprowadzenia operacji kandlowych wykorzystywana w Chersonezie była agora łącząca w sobie zarówno funkcje polityczne jak i gospodarcze, a także wyspecjalizowany rynek rybny. Sprzedaż prowadzona była przez różne kategorie kupców, którzy prowadzili handel nie tylko na rynku wewnętrznym, ale także poza nim. Wewnętrzny handel miejski był w rękach miejscowych kupców, którzy również zajmowali się wykupywaniem towarów od przyjazdnych sprzedawców. Handlowcy detaliczni to drobni sprzedawcy na rynkach i ulicach. Podczas operacji handlowych mieszkańcy używali jednostek wagi i miary greckie i rzymskie, w tym na przykład grecką hemina, czyli *cotyla*, która odpowiadała 1/12 *congius* (273 ml) i 1/6 *congius*, lub *sextarius*.

Podstawowymi produktmi lokalnymi, które charakteryzowały sie znaczną wartością handlową , były sosy rybne i solone ryby. Towary te trafiały także na zewnętrzne rynki zagraniczne. Na tych rynkach zewnętrznych z kolei, Chersonez kupował zboże na zaspokojenie głównie własnej konsumpcji jak i ewentualnie dalszej jego odsprzedaży u innych zewnętrznych odbiorców. Jednymi z możliwych dostawców zboża byli mieszkańcy miasta Alma-Kermen, położonego w południowo-zachodniej części Taurydy, w bliskim sąsiedztwie Chersonezu Taurydzkiego. Innym prawdopodobnym dostawcą zboża było Królestwo Bosporańskie, z miastami z którymi Chersonez utrzymywał trwałe i stabilne stosunki handlowe, o czym świadczą liczne fragmenty amfor tzw. bosporańskiej produkcji.

Dzięki badaniom interdyscyplinarnym udało się ustalić, że przedmiotem handlu były również różne produkty rolne lokalnego pochodzenia: warzywa, owoce, orzechy, a także mięso, najczęściej kóz i owiec oraz świń, mleko i przytwory mleczne, kurze jaja, owcza wełna oraz skóry głównie kozie i owcze.

Dzięki specjalistycznym badaniom składu chemicznego jak i mineralogiczno-petrograficznego, p raz pierwszy udało się ustalić, że w okresie rzymskim w pobliżu Chersonezu istniały przynajmniej dwa ośrodki produkcji ceramiki budowlanej i naczyniowej. Lokalne warsztaty produkowały materiały budowlane, w tym cegły, dachówki i rury wodociągowe, jak również ceramikę zasobową w postaci pitosów, amfor oraz naczynia stołowe. Powstanie wysokiej jakości ceramiki jest odzwierciedleniem dobrego poziomu produkcji odpowiadającego dobrobytowi mieszkańców miasta. Szczególną popularnością nie tylko w Chersonezie, ale również na obszarze południowo-zachodnim Turydy cieszyły się naczynia stołowe. Odrębne warsztaty ceramiczne produkowały figurki terrakotowe oraz lampy oliwne.

O towarowo-pieniężnym charakterze stosunków handlowych świadczą też liczne monety, znalezione nie tylko w mieście, ale i poza jego granicami. W pierwszej połowie I wieku. n e.

Chersonez przechodzi z lokalnego systemu monetarnego na obowiązujący w Imperium Romanum. W tym samym czasie rozpoczyna się produkcja złotych monet i dużych nominałów monet brązowych. W drugim ćwierci II w. ne, ze związku ze zmianą statusu politycznego miasta, Chersonez na krótki okres czasu zaprzestaje bicia monet. Jednak już w 134 r. ne. zostają wybite nowe złote monety. Maksymalny rozwój stosunków monetarnych osiągnięto w drugiej połowie II oraz III wieku n e. Było to spowodowane w głownej mierze wzrostem handlu w regionie.

Analiza materiałów wskazuje, że na przełomie pierwszych wieków naszej ery Chersonezowi udało się korzystać z obecnej sytuacji rynkowej i swojego położenia geograficznego do poprawy swojej pozycji handlowej w regionie. Zmiany sytuacji geopolitycznej w basenie Morza Czarnego odbyła się w wyniku rzymskiej polityki ekspansjonistycznej w Azji Mniejszej powodując transformację stosunków handlowych w regionie. W tej sytuacji Chersonez starał się poprawić swoją sytuację gospodarczą poprzez handel tranzytowy pośrednicząc między prowincjami rzymskimi z jednej strony, a miastami i osiedlami wiejskimi północno-zachodniego regionu pontyjskiego z drugiej strony, korzystając z dogodnego położenia geograficznego. Powstanie rzymskiej prowincji Bitynia i Pont w ok. 64 r. p.n.e., a także likwidacja piractwa na Morzu Czarnym, przyczyniły się do ożywienia handlu w dorzeczu.

Ograniczenie własnej produkcji wina zmusiło Chersonez do zwiększenia dostaw tego produktu z południowego Pontu, gdzie jego komercyjna produkcja była kontynuowana w rzymskiej prowincji Bitynia i Pont w I wieku p.n.e. - I w. n.e. W pierwszych wiekach istniało kilka głównych ośrodków w basenie Morza Czarnego, które zaopatrywały region w wino i salsamentę. Najbardziej popularne były wina produkowane w miastach południowego wybrzeża Morza Czarnego (Heraklea i Sinope) oraz pochodzące z europejskiego Bosporu zarówno wina jaki salsamenta. W tym okresie Sinopa i Heraklea Pontica są głównymi dostawcami wina na obszar północnego Nadczarnomorza. W niektórych przypadkach ich produkcja stanowi 80-90% całkowitej liczby fragmentów amfor jaki odkrywamy w kontekstach archeologicznych datowanych na I w. p.n.e. – I w. n.e. Zmniejszenie wolumenów obrotu towarowego między Chersonezem a regionem południowego Pontu ma miejsce w II wieku n.e.

Stabilna sytuacja gospodarcza w Królestwie Bosporańskim w II-III wieku n.e. przyczyniła się do rozwoju uprawy winorośli i produkcji własnego wina. Rezultatem był wzrost jego eksportu a tym samym zwiększenie produkcji amfor stanowiących podstawowy środek jego transportu. Produkcja miast bosporańskich stanowi 57% całkowitej liczby fragmentów amfor znalezionych w Chersonezie w kontekstach archeologicznych datowanych na drugą połowę II - połowy III wieku n.e. W tym okresie dawni partnerzy handlowi - Heraklea Pontica i Sinopa - nadal są

obecni na chersonezkim rynku wina. Ich produkcja stanowi teraz w sumie 24% całkowitej liczby fragmentów amfor odkrytych w zespołach archeologicznych, przy niewielkiej przewadze produkcji pochodzącej z Heraklea Pontica. Dipinti na amforach z wąską szyjką świadczą, bezwzględnie że mamy tutaj do czynienia z pojemniki do transportu importowanego wina. Partnerzy handlowi z regionu południowo-pontyjskiego dostarczali również oliwki i oliwę z oliwek, choć trudno jest w obecnej chwili jednoznacznie zidentyfikować rodzaj amfor, w których te produkty były przewożone. Zmniejszenie dostaw powyżych produktów miało miejsce, moim zdaniem, od momentu gdy prowincje Bitynia i Pontu oraz Hellespont rozpoczynają dostarczanie żywność na potrzeby wojska rzymskiego stacjonującego na limesie dolnodunajskim. Heraklea i Sinopa naturalnie są również bardziej zainteresowane wyborem opłacalnych partnerów handlowych, niż ich dotychczasowym odbiorcą Chersonezem znajdującym się poza Cesarstwem Rzymskim. Prowadzą operacje handlowe z barbarzyńcami za pośrednictwem takich miast jak Tanais lub Olbia.

Oprócz produktów z regionu Morza Czarnego, w Chersonezie znalezieno amfory z niezidentyfikowanych ośrodków produkcyjno-handlowych z rejonu Morza Egejskiego, datowane na I-III wieku n.e. Około 13% fragmentów należy do amfor pochodzących z tego obszaru, skąd Chersonez importował wina wysokiej jakości oraz oliwę z oliwek. Wśród tych materiałów znajdują się prawdopodobnie amfory z wysp: Chios i Cos. Panują różne się opiniami na temat zawartości tych naczyń. Podkreślić, że oba centra handlowe słynęły z produkcji wina. W czasach rzymskich amfory niektórych typów mogły służyć również jako pojemniki na oliwę z oliwek.

Do Chersonezu ze wschodniej części Morza Śródziemnego (Cylicji i Cypru) importowano niewielką ilość artykułów spożywczych. Dosyć rzadkim znaleziskiem w Chersonezie są amfory typu *Forlimpopoli*, używane do transportu wina i ewentualnie sosu rybnego z północno-wschodniej Italii w III w. n.e.

Moje badania po raz pierwszy pozwolili zdefinować, pozycję Chersonezu w prowincjonalnej gospodarce Imperium Romanum, przy zachowaniu oficjalnego statusu niezależnego miasta.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo – badawczych:

Moje dokonania naukowo-badawcze nie ujęte w prezentacji dotyczącej osiągnięcia habilitacyjnego, opisać można w kilku punktach dokumentujących:

a) dodatkowe osiąngniecia publikacyjne

Oprócz pracy *Chersonesus Taurica in the Principate. Some Aspects of Economic History according to Archaeological Data*, spełniającej – moim zdaniem – kryteria określone ustawą o

stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, jestem autorką dwóch innych monografii, **28** opublikowanych artykułów naukowych w tym rozdziałów w monografiach zbiorowych oraz artykułów w czasopismach naukowych (trzy kolejny artykuły znajdują się w druku). Jestem również współautorem **20** artykułów, trzy z których wydrukowane zostały w *Archeologia Bulgarica* – czasopiśmie znajdującym się na liście European Reference Index for the Humaninties + (ERIH +). W tym czasopiśmie na prośbę jego redaktora naczelnego opublikowana została również, przygotowana przeze mnie recenzja (Archaeologia Bulgarica XVIII, 2, 2014, 105-107) książki Sirmy S. Alexandrovej pt. Typology and chronology of the hand-made pottery of the Roman and Early Byzantine period (1st – 6th C.) on the territory of Bulgaria w serii Dissertations. National Archaeological Institute with Museum. Volume 7. Sofia, 2013, 443 pp., 41 fig., drawings 308-443 pp.

Liczba cytowań publikacji według bazy Web of Science (WoS): **7**. Indeks Hirscha według bazy Web of Science (WoS): **2**.

Moje publikacje naukowe w znacznej mierze poświęcone są aspektam historii gospodarczej Północnego Nadczarnomorza oraz dolnodunajskiej prowincji Moesia Inferior w okresie rzymskim i wczesnobizantyjskim. Przedmiotem moich badań jest również budownictwo i architektura obozów legionowych na limesie dolnodunajskim. Poświęciłam również kilka artykułów problematyce gospodarczej Chersonu w okresie bizantyjskim. W sferze moich zainteresowań naukowych pozostaje również problematyka wczesnobizantyjskiej architektury sakralnej w basenie Morza Czarnego.

W poniżej zamieszczonym spisie osiągnięć publikacyjnych zawarłam wybrane monografie, rozdziały w naukowych pracach zbiorowych oraz artykuły mojego autorstwa i współautorstwa których problematyka jest związana jest z tematem głównego osiągnięcia naukowego – rozprawy habilitacyjnej [w **załączniku nr 4** znajduje się pełny wykaz moich publikacji oraz manuskryptów prac badawczych].

1. **Klenina, E. Ju.** (2018) Проба идентификации античной агоры в Херсонесе Таврическом. In: Херсонесский сборник 19 (Севастополь 2018) 119-136.
2. **Klenina, E.** (2015) Amphorae of the 1st century BC - 4th century AD from Chersonesos Taurica: the issue of trade relation. In: S. Demesticha (ed.) Per terram, per mare. Seaborne Trade and the Distribution of Roman Amphorae in the Mediterranean. Studies and Mediterranean Archaeology and Literature PB 180 (Åströms förlag, Uppsala 2015) 79-97.

3. **Klenina, E.** (2015) Ceramic Production of Tauric Chersonesos in the Roman Period. In: A. Tomas (ed.) Ad fines imperii romani. Studia Thaddaeo Sarnowski septuagenario ab amicis, collegis discipulisque dedicata (Varsaviae 2015) 359-373.

4. **Klenina, E.** (2015) The Dorian Colony of Chersonesos in Taurica: Historical and Economic Aspects of the Development in the Hellenistic Period. In: P. Adam-Veleni, D. Tsangari (eds) Greek Colonisation. New Data, Current Approaches (Athens 2015) 37 - 57.

5. **Klenina, E. Ju.** (2014) Снабжение римских легионеров во II-III вв. н.э. на примере Новы (Moesia Inferior) и Херсонеса в Таврике. Античная древность и средние века 42 (Antichnaya drevnost' i srednije veka) [Изд-во Урал. ун-та] (Екатеринбург 2014) 27-37.

6. **Klenina, E.J.** (2010) Trade Relations between the Mediterranean and the Black Sea Region in the 3rd–6th Centuries A.D. in the Light of Ceramic Artifacts, In: BAR Inter. Series 2185 (II) (Oxford 2010) 1005-1014.

7. **Klenina, E.** (2010) К вопросу о керамическом производстве в римский период на территории Херсонеса Таврического. In: Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Ремесла и промыслы. (Керчь): 199-203.

8. **Klenina, E.** (2008) Some Remarks on the Topography of Ancient Chersonesos Taurica, In: THIASOS. Veröffentlichungen des Instituts für Archäologie der Karl-Franzens-Universität Graz. Band 10 (Wien 2008) 445-456.

9. **Klenina, E. Yu.** (2016) Local and imported Pottery of the 2nd – 4th Centuries A.D. in the excavations of the Large Legionary Thermae. In: Biernacki A.B. The Large Legionary Thermae in Novae (Moesia Inferior) (2nd-4th centuries AD) [= Novae. Studies and Materials V], (Poznań 2016) 413-453.

10. **Klenina, E.** (2012) Byzantine Bone Wares from Chersonesos in Taurica: Interpretation and Chronology. In: B. Böhlendorf-Arslan, A. Ricci (eds) Byzantine Small Finds in Archaeological Contexts. BYZAS 15. Veröffentlichungen des Deutschen Archäologischen Instituts Istanbul. Herausgegeben von Felix Pirson und Martin Bachmann (Istanbul 2012) 441-456.

11. **Klenina, L.** (2016) The Early-Christian Churches Architecture of Chersonesos in Taurica In: O. Brandt, G. Castiglia (eds.), Costantino e i Costantinidi l'innovazione

Costantiniana, le sue radici e i suoi sviluppi. Acta XVI Congressvs Internationalis Archaeologiae Christianae, Romae (22-28.9.2013) [= Studi di Antichità Cristiana LXVI] (Città del Vaticano) 2255-2281.

12. **Klenina, E.J.** (2013) The Bishopric and Early Christian Architecture in Chersonesos in Taurica. In: Acta XV Congressus International Archaelogiae Christianae (Toleti 8-12.9.2008). Pars I. (Città del Vaticano) 915-928.

13. **Klenina, E.** (2013) Some aspects of Economic Development of Novae (Moesia Secunda) in the 5th-6th centuries AD. In: Biernacki, A.B., Klenina E.Yu., Genčeva, E. (eds), Bishopric of Novae (Moesia Secunda), 4th-6th cent. History – Architecture - Daily life. Volume II. Daily life. [= A. B. Bierancki (ed.) Novae. Studies and Materials IV] (Poznań 2013) 75-116.

14. **Klenina, E. J.** (2014) Trade relations of Novae (Moesia II) according to ceramic evidence from an assemblage of the late 5th – early 6th centuries AD. In: LRCW 4, Late Roman Coarse, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean, eds. by N. Poulou-Papadimitriou, E. Nodarou, V. Kilikoglou, vol. II, BAR Inter. Series 2616 (I) (Oxford 2014) 931-941.

15. **Klenina, E.** (2009) Ранневизантийские амфориски из Нов (Moesia Secunda) – к вопросу о торговых связей. In: Античная древность и средние века 39 (Antichnaya drevnost' i srednije veka) [Изд-во Урал. ун-та] (Екатеринбург 2009) 14-34.

16. **Klenina, E.** (2008) Ранневизантийский епископский комплекс в Херсоне. In: Античная древность и средние века 38 (Antichnaya drevnost' i srednije veka) [Изд-во Урал. ун-та] (Екатеринбург 2008) 64-78.

17. **Klenina, E.J.** (2006): Столовая и кухонная керамика III-VI вв. н.э. из Нов (Северная Болгария) (Ceramic Tableware and Kitchenware of the 3rd – 6th century from Novae (Northern Bulgarian)) [= A. B. Biernacki (ed.) Novae. Studies and Materials II] (Poznań-Sevastopol) 213 str.

18. **Klenina E. Ju.** (2006) The saint martyrs of Cherson according to the written and archaeological sources. In: Херсонесский сборник 15 (Севастополь 2006) 117-128.

19. **Klenina, E.** (2000) Тарная и кухонная керамика. In: Сарновски, Т., Савеля, О.Я. (ред.) Балаклава. Римская военная база и святилище Юпитера Долихена. Światowit Suppl. Series A. Antiquity V (Варшава) 123-140.

20. **Klenina, E.** (2004) Керамические сосуды II-III вв. н.э. из усадьбы «Близнецы» (хора Херсонеса Таврического) (Poznań 2004) 144 str.

21. **Klenina, E.** (2002) Some remarks about the Roman and the Early Byzantine pottery from Novae (Moesia Inferior). In: Freeman Ph., Bennett J., Fiema Z., Hoffmann B. (eds) Proceeding of the Limes Congress XVIII (Amman, Jordan, September 2000). BAR Inter. Series 1084 (II) (Oxford 2002) 695-703.

22. **Klenina, E.** (2002): Earthenware of the II – III centuries AD from excavation of the legionary bath canal in Novae (Moesia Inferior). In: The Roman and Late Roman City. The International conference (Veliko Turnovo, 26-30 July 2000) (Sofia 2002) 410-417.

23. **Klenina, E.** (2003): Some aspects of the table earthenware of the 2nd – 3rd centuries AD from Chersonesos Taurica. Rei Critariae Romanae Favtorvm Acta 38, 225-228.

24. **Klenina, E.** (2005) Supply of the Legio I Italica at Novae (Moesia Inferior) and Tauric Chersonesos. In: Z. Visy (ed.) Limes XIX. Proceedings of the XIX-th International Congress of Roman Frontier Studies. Pécs, Hungary, September 2003. University of Pécs (Pécs 2005) 403-414.

25. Biernacki A. B., **Klenina E.,** Zambrzycki P. (2018) The Bas-Relief of a Centurion from the Armoury of the Roman Legionary Camp in Novae (Moesia Inferior): Identification and Techniques of Execution. In: Archaeologia Bulgarica XXII, 1, 2018, 71-80. Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na wstępnym opracowaniu materiałów archeologicznych oraz danych stratygraficznych i chronologicznych oraz interpretacji wyników badań. Mój udział procentowy szacuję na 35%.

26. Biernacki A.B., **Klenina E.** (2016) The Labrum from the Large Legionary Bathhouse of Novae (Moesia Inferior). In: Archaeologia Bulgarica XX, 2, 2016, 45-56. Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na wstępnym opracowaniu materiałów archeologicznych oraz danych stratygraficznych i chronologicznych wraz z interpretacją wyników badań. Mój udział procentowy szacuję na 40%.

27. Biernacki A.B., **Klenina E.Yu.,** Pashkevych G.A. (2015) Some Aspects of Everyday Life in the Late Byzantine Tauric Chersonesos. In: Archaeologia Bulgarica XIX, 3, 2015, 75-90. Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na wstępne opracowaniu materiałów archeologicznych oraz danych stratygraficznych i chronologicznych, interpretacji wyników badań oraz napisaniu wstępnej wersji artykułu. Mój udział procentowy szacuję na 35%.

28. **Klenina E.** (2014) REVIEWS: Sirma S. Alexandrova. Typology and chronology of the hand-made pottery of the Roman and Early Byzantine period (1st – 6th C.) on the territory of Bulgaria. Dissertations. National Archaeological Institute with Museum. Volume 7. Sofia, 2013, 443 pp., 41 fig., drawings 308-443 pp. In: Archaeologia Bulgarica XVIII, 2: 105-107

29. **Klenina E.,** Biernacki A.B. (2018) Mensae Ponderariae from the North-Western Black Sea Region. Preliminary Approach. In: Bulletin of the National archaeological Institute, XLIV, 2018. Proceeding of the First International Roman and Late Antique Thrace Conference "Cities. Territories and Identities" (Plovdiv, 3rd – 7th October 2016) 289-298. Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na zaplanowaniu badań, opracowaniu materiałów archeologicznych oraz danych stratygraficznych i chronologicznych, opracowaniu typologii zabytków, poszukiwaniu analogii do poszczególnych grup zabytków ruchomych, interpretacji wyników badań, napisaniu ostatecznej wersji. Mój udział procentowy szacuję na 70%.

30. **Klenina, E.,** Biernacki, A. B. (2016) Предметы домашнего обихода. In: Бернацки А. Б., Кленина Е. Ю. (eds), Топография и архитектура Херсонеса Таврического. Квартал 55 с пятиапсидным храмом (IV/III в. до н.э. – XIV в. н.э.) в Херсонесе Таврическом. Том III. Повседневная жизнь (Познань 2016) 13-84. Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na zaplanowaniu badań, opracowanie materiałów archeologicznych oraz danych stratygraficznych i chronologicznych, opracowaniu typologii zabytków, poszukiwaniu analogii do poszczególnych grup zabytków ruchomych, interpretacji wyników badań, napisaniu wstępnej wersji rozdała monografii. Mój udział procentowy szacuję na 70%.

31. **Klenina, E.,** Biernacki, A. B. (2015) Amphorae of the 4th - 6th centuries AD from Novae (Moesia Secunda): typology and chronology. Chapter 7. In: S. Demesticha (ed.) PER TERRAM, PER MARE. Seaborne Trade and the Distribution of Roman Amphorae in the Mediterranean. Studies and Mediterranean Archaeology and Literature PB 180 (Åströms förlag, Uppsala 2015) 99-120. Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na zaplanowaniu badań, opracowaniu materiałów archeologicznych oraz danych stratygraficznych i chronologicznych, opracowaniu typologii zabytków, poszukiwaniu analogii dla poszczególnych typów amfor, interpretacji wyników badań, napisaniu ostatecznej wersji rozdziału monografii. Mój udział procentowy szacuję na 80%.

32. **Klenina, E.,** Biernacki, A. B. (2015) Местные и импортные античные светильники из Херсонеса Таврического: типология и хронология. In: Viater per devia scientiae itinera [= Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Archeologia nr 53] (Poznań 2015) 267-282. Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na zaplanowaniu badań, wstępnym opracowaniu materiałów archeologicznych oraz danych stratygraficznych i chronologicznych, interpretacji wyników badań, napisaniu ostatecznej wersji artykułu. Mój udział procentowy szacuję na 75%.

33. **Klenina, E.,** Moisieiev, D.A., Biernacki, A.B. (2018) The building ceramics of the Byzantine Chersonesus Taurica: forms and chronology. In: E. Ju. Klenina (ed.) Novae. Studies and Materials VI (Poznań 2018) 147-188. Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na wstępnym opracowaniu materiałów archeologicznych oraz danych stratygraficznych i chronologicznych, interpretacji wyników badań wraz z napisaniem wstępnej wersji artykułu. Mój udział procentowy szacuję na 35%.

34. **Klenina E. Ju.,** Biernacki A.B. (2017) Новый христианский комплекс в Херсонесе: архитектура и хронология. In: M. Matera, R. Karasiewicz-Szczypiorski (eds) The Crimea and the Northern Coasts of the Black Sea in Archaeological Research 1956-2013. Tytuł serii: Światowit, Supplement Series C: Pontica et Caucasica, vol. 1. Komitet Redakcyjny: W. Nowakowski, T. Sarnowski, E. Papuci-Władyka, M. Mielczarek, P. Dyczek, T. Scholl, A. Biernacki, A. Twardecki, J. Rakoczy (Warszawa 2017) 17-32. Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na wstępnym opracowaniu materiałów archeologicznych oraz danych stratygraficznych i chronologicznych, interpretacji wyników badań łącznie z napisaniem ostatecznej wersji artykułu. Mój udział procentowy szacuję na 50%.

35. Biernacki A.B., **Klenina E.** (2018) The Image of Sphinx in Roman Sculpture from Lower Danube Fortresses In: Bulletin of the National archaeological Institute, XLIV, 2018. Proceeding of the First International Roman and Late Antique Thrace Conference "Cities. Territories and Identities" (Plovdiv, 3rd – 7th October 2016) 259-265. Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na wstępnym opracowaniu materiałów archeologicznych oraz danych stratygraficznych i chronologicznych, interpretacji wyników badań wraz z napisaniem wstępnej wersji artykułu. Mój udział procentowy szacuję na 30%.

36. **Klenina E.,** A. B. Biernacki (2015) Early-Byzantine Pottery Workshops in Novae (Moesia II, Bulgaria): Technological, Economic and Historical Aspects. In: F. Thuillier, E. Louis (eds), Tourner autour du pot... (CRAHM) (Brepols 2015) 373-381. Mój wkład w

powstanie tej pracy polegał na zaplanowaniu badań, opracowaniu materiałów archeologicznych oraz danych stratygraficznych i chronologicznych, opracowaniu typologii zabytków, poszukiwaniu analogii do poszczególnych typów naczyń, interpretacji wyników badań, napisaniu wstępnej wersji artykułu. Mój udział procentowy szacuję na 65%.

37. **Klenina, E.,** Biernacki A.B. (2010) Chersonesus Taurica in the 4th cent. B.C. – 1st cent. A.D.: urban living buildings, house architecture and daily life. Archäologische forschungen. Band 18 (Wien 2010) 389-401. Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na zaplanowaniu badań, opracowaniu materiałów archeologicznych oraz danych stratygraficznych i chronologicznych, poszukiwaniu analogii, interpretacji wyników badań oraz napisaniu wstępnej wersji artykułu. Mój udział procentowy szacuję na 50%.

Redakcja publikacji i monografii

Jestem redaktorem i współredaktorem 7 monografii naukowych orz publikacji zbiorowych.

1. **Klenina E.** (ed.) 2018 Novae. Studies and Materials VI (Poznań). 306 s.
2. **Klenina E.** (ed.) 2006 Херсонесский сборник XV (Севастополь). 263 s.
3. **Klenina E.,** Бернацки А. Б. (2016) (eds), Топография и архитектура Херсонеса Таврического. Квартал 55 с пятиапсидным храмом (IV/III в. до н.э. – XIV в. н.э.) в Херсонесе Таврическом. Том III. Повседневная жизнь (Познань 2016) 406 str.
4. Biernacki A.B., **Klenina E.** (eds) (2016) Novae. Studies and Materials V (Poznań). 536 str.
5. Biernacki A.B., **Klenina E. Ju.,** Cenčeva E. (eds) (2013) Biskupstwo w Novae (Moesia Secunda) IV-VI w. Historia – Architektura – Życie codzienne. Tom II. Życie codzienne [= seria A.B. Biernacki (ed.) Novae. Studies and Materials IV] (Poznań). 396 str.
6. Biernacki A.B., **Klenina E.** (eds) 2006 The Topography of Tauric Chersonesus. The water cistern of the dwelling house in the quarter VII (IX-XI centuries). Херсонесский сборник. Supplement I (Sevastopol). 240 str.

Dokumentacja prac badawczych (maszynopisy)

Od 1990 roku prowadzę samodzielne archeologiczne prace wykopaliskowe na terenie Chersonezu Tauruydzkiego i jego chory co znajduje udokumentowanie w wielotomowych kilkudziesięcio stronnicowych opracowaniach wyników badań terenowych.

1. **Klenina E. Ju.** Отчет об охранных исследованиях на Гераклейском п-ве в зоне расширения дороги ул. Правды – перекресток б. Камышовая-Фиолент в 1990-1991 г. (maszynopis w archiwum Narodowego Rezerwatu "Chersonez Turydzki" w Sewastopolu (Krym) № 3011)

2. **Klenina E. Ju.** Отчет об охранных работах в Верхне-Юхариной балке на усадьбе надела № 341 (южная) в 1995 г. (maszynopis w archiwum Narodowego Rezerwatu "Chersonez Turydzki" w Sewastopolu (Krym) № 3288)
3. **Klenina E. Ju.** Керамический материал // Савеля О.Я. Отчет об охранных раскопках римского святилища и храма Юпитера Долихена в г. Балаклаве в 1996 г. (maszynopis w archiwum Narodowego Rezerwatu "Chersonez Turydzki" w Sewastopolu (Krym) № 3306).
4. **Klenina E. Ju.** Керамический материал // Савеля О.Я. Отчет об охранных исследованиях римского святилища и храма Юпитера Долихена в г. Балаклаве в 1997 г. (maszynopis w archiwum Narodowego Rezerwatu "Chersonez Turydzki" w Sewastopolu (Krym) № 3394)
5. **Klenina E. Ju.** Керамический материал // Савеля О.Я. Отчет о раскопках теменоса и храма Юпитера Долихена в г. Балаклаве в 1998 г. (maszynopis w archiwum Narodowego Rezerwatu "Chersonez Turydzki" w Sewastopolu (Krym) № 3395)
6. **Klenina E. Ju.** Керамический материал // Савеля О.Я. Отчет о раскопках теменоса и храма Юпитера Долихена в г. Балаклаве в 1999 г. (maszynopis w archiwum Narodowego Rezerwatu "Chersonez Turydzki" w Sewastopolu (Krym) № 3447)
7. **Klenina E. Ju.** Отчет о раскопках пятиапсидного храма в 2001 г. с иллюстрациями и полевыми описями (maszynopis w archiwum Narodowego Rezerwatu "Chersonez Turydzki" w Sewastopolu (Krym) №№ 3508-3510/1-2).
8. **Klenina E. Ju.**, Biernacki A. B. Отчет о раскопках пятиапсидного храма в 2002 г. с иллюстрациями и полевыми описями (maszynopis w archiwum Narodowego Rezerwatu "Chersonez Turydzki" w Sewastopolu (Krym) № 3569-3572). Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na przetwarzanie danych terenowych z wykopalisk dla sprawozdania, przegotowanie opisu końcowego obiektów w terenie, wyszukiwanie analogii, opracowanie danych stratygraficznych i chronologicznych, napisanie manuskrypty naukowego sprawozdania. Mój udział procentowy szacuję na 60%.
9. **Klenina E. Ju.**, Biernacki A. B. Отчет о раскопках квартала LX с пятиапсидным храмом в 2003 г. с иллюстрациями и полевыми описями. (maszynopis w archiwum Narodowego Rezerwatu "Chersonez Turydzki" w Sewastopolu (Krym) № 3597-3598, 3599/1-5, 3600/1-2, 3601). Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na przetwarzanie danych terenowych z wykopalisk dla sprawozdania, przegotowanie opisu końcowego obiektów w terenie, wyszukiwanie analogii, opracowanie danych

stratygraficznych i chronologicznych, napisanie manuskrypty naukowego sprawozdania. Mój udział procentowy szacuję na 60%.

10. **Klenina E. Ju.**, Biernacki A. B. Отчет о раскопках квартала LX в западной части Херсонесского городища в 2004 г. с иллюстрациями и полевыми описями (maszynopis w archiwum Narodowego Rezerwatu "Chersonez Turydzki" w Sewastopolu (Krym) № 3651-3652/1-4, 3653) Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na przetwarzanie danych terenowych z wykopalisk dla sprawozdania, przegotowanie opisu końcowego obiektów w terenie, wyszukiwanie analogii, opracowanie danych stratygraficznych i chronologicznych, napisanie manuskrypty naukowego sprawozdania. Mój udział procentowy szacuję na 60%.
11. **Klenina E. Ju.,** Biernacki A.B. Отчет о раскопках квартала LX в западной части Херсонесского городища в 2005 г. с иллюстрациями и полевыми описями. (maszynopis w archiwum Narodowego Rezerwatu "Chersonez Turydzki" w Sewastopolu (Krym) № 3773-3780). Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na przetwarzanie danych terenowych z wykopalisk dla sprawozdania, przegotowanie opisu końcowego obiektów w terenie, wyszukiwanie analogii, opracowanie danych stratygraficznych i chronologicznych, napisanie manuskrypty naukowego sprawozdania. Mój udział procentowy szacuję na 60%.
12. **Klenina E. Ju.,** Biernacki A.B. Отчет о раскопках квартала LX в западной части Херсонесского городища в 2006 г. с иллюстрациями и полевыми описями. (maszynopis w archiwum Narodowego Rezerwatu "Chersonez Turydzki" w Sewastopolu (Krym) № 3837-3845). Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na przetwarzanie danych terenowych z wykopalisk dla sprawozdania, przegotowanie opisu końcowego obiektów w terenie, wyszukiwanie analogii, opracowanie danych stratygraficznych i chronologicznych, napisanie manuskrypty naukowego sprawozdania. Mój udział procentowy szacuję na 60%.
13. **Klenina E. Ju.,** Biernacki A.B. Отчет о раскопках квартала LX в западной части Херсонесского городища в 2007 г. с иллюстрациями и полевыми описями. (maszynopis w archiwum Narodowego Rezerwatu "Chersonez Turydzki" w Sewastopolu (Krym) № 3973-3982). Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na przetwarzanie danych terenowych z wykopalisk dla sprawozdania, przegotowanie opisu końcowego obiektów w terenie, wyszukiwanie analogii, opracowanie danych stratygraficznych i chronologicznych, napisanie manuskrypty naukowego sprawozdania. Mój udział procentowy szacuję na 60%.

14. **Klenina E. Ju.,** Biernacki A.B. Отчет о разведках в северо-западной части Херсонесского городища в 2008 г. с иллюстрациями и полевыми описями. (maszynopis w archiwum Narodowego Rezerwatu "Chersonez Turydzki" w Sewastopolu (Krym) № 3954-3955). Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na przetwarzanie danych terenowych z wykopalisk dla sprawozdania, przegotowanie opisu końcowego obiektów w terenie, wyszukiwanie analogii, opracowanie danych stratygraficznych i chronologicznych, napisanie manuskrypty naukowego sprawozdania. Mój udział procentowy szacuję na 60%.
15. **Klenina E. Ju.,** Biernacki A.B. Отчет о раскопках квартала LX в западной части Херсонесского городища в 2008 г. с иллюстрациями и полевыми описями. (maszynopis w archiwum Narodowego Rezerwatu "Chersonez Turydzki" w Sewastopolu (Krym) № 3999-4005. Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na przetwarzanie danych terenowych z wykopalisk dla sprawozdania, przegotowanie opisu końcowego obiektów w terenie, wyszukiwanie analogii, opracowanie danych stratygraficznych i chronologicznych, napisanie manuskrypty naukowego sprawozdania. Mój udział procentowy szacuję na 60%.
16. **Klenina E. Ju.,** Biernacki A.B. Отчет о раскопках квартала LX в западной части Херсонесского городища в 2009 г. с иллюстрациями и полевыми описями. (maszynopis w archiwum Narodowego Rezerwatu "Chersonez Turydzki" w Sewastopolu (Krym) № 4015-4016). Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na przetwarzanie danych terenowych z wykopalisk dla sprawozdania, przegotowanie opisu koncowego obiektów w terenie, wyszukiwanie analogii, opracowanie dannych stratigraficznych i chronologicznych, napisanie manuskrypty naukowego sprawozdania. Mój udział procentowy szacuję na 60%.
17. **Klenina E. Ju.,** Biernacki A.B. Отчет о раскопках квартала 45 в центральной части Херсонесского городища в 2010 г. с иллюстрациями и полевыми описями. (maszynopis w Narodowem Archiwóm Instytutu Archeologii NAN Ukrainy, фонд 64 (фонд экспедиций), № 2010/121). Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na przetwarzanie danych terenowych z wykopalisk dla sprawozdania, przegotowanie opisu koncowego obiektów w terenie, wyszukiwanie analogii, opracowanie dannych stratigraficznych i chronologicznych, napisanie manuskrypty naukowego sprawozdania. Mój udział procentowy szacuję na 60%.
18. **Klenina E. Ju.,** Biernacki A.B. Отчет о раскопках квартала 45 в центральной части Херсонесского городища в 2011 г. с иллюстрациями и полевыми описями (maszynopis w Narodowem Archiwóm Instytuta Archeologii NAN Ukrainy, фонд 64,

№ 2011/93). Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na przetwarzanie danych terenowych z wykopalisk dla sprawozdania, przegotowanie opisu koncowego obiektów w terenie, wyszukiwanie analogii, opracowanie dannych stratigraficznych i chronologicznych, napisanie manuskrypty naukowego sprawozdania. Mój udział procentowy szacuję na 60%.

19. **Klenina E. Ju.,** Biernacki A.B. Отчет о раскопках квартала 45 в центральной части Херсонесского городища в 2012 г. с иллюстрациями и полевыми описями. (maszynopis w Narodowem Archiwóm Instytuta Archeologii NAN Ukrainy, фонд 64 (фонд экспедиций), № 2012/231). Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na przetwarzanie danych terenowych z wykopalisk dla sprawozdania, przegotowanie opisu koncowego obiektów w terenie, wyszukiwanie analogii, opracowanie dannych stratigraficznych i chronologicznych, napisanie manuskrypty naukowego sprawozdania. Mój udział procentowy szacuję na 60%.
20. **Klenina E. Ju.,** Biernacki A.B. Отчет о раскопках квартала 45 в западной части Херсонесского городища в 2013 г. с иллюстрациями и полевыми описями (maszynopis w Narodowem Archiwóm Instytuta Archeologii NAN Ukrainy, фонд 64 (фонд экспедиций), № 2013/55). Mój wkład w powstanie tej pracy polegał na przetwarzanie danych terenowych z wykopalisk dla sprawozdania, przegotowanie opisu koncowego obiektów w terenie, wyszukiwanie analogii, opracowanie dannych stratigraficznych i chronologicznych, napisanie manuskrypty naukowego sprawozdania. Mój udział procentowy szacuję na 60%.

b) realizowane projety naukowy;

1. *Architektura Wczesnobizantyjskich Budowli Sakralnych Chersonezu Taurydzkiego*. 1999-2002 Narodowy Program Rozwoju Humanistyki # 0162/FNiTP/H12/80/2011. Bałam głównym wykonawcą ze strony Narodowego Rezerwatu "Chersonez Taurydzki" (Ukraina). Kierował projektem dr A. B. Biernacki, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza Pozanani (Polska). Project był realizowany w Polsce oraz na terenie antycznego miasta Chersonez Taurydzki (Ukraina). Wyniki projektu opublikowany w 3-tomowej monografii, gdzie byłam autorom rozdziałów i redaktorem tomu I: E.J. Klenina (2004) Topography of Chersonesos Taurica. The Western basilica. The Eastern basilica. The Complex of the Uvarov basilica. The four-apsed church. In: A. B. Biernacki, E. J. Klenina, S. Ryżov (eds), The Early Byzantine Churches od Chersonesus Taurica, Poznań 2004, p. 21-32, 39-44, 49-54, 71-78.

2. *Biskupstwo w Novae (Moesia Secunda) w VI wieku: historia, architektura, życie codzienne*. 2003 – 2006. Komitet Badań Naukowych Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego RP # 2

H01G 082 25. Byłam głównym wykonawcą. Projekt był realizowany pod kierunkiem dr A. B. Biernackiego (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Polska)) w Polsce i Bułgarii na terenie rzymskiego obozu legionowego i miasta wczesznіebyzantyskiego Novae prze udałe Instytutu Archeologii Bułgarskiej Akademii Nauk. Wyniki projektu były opublikowany w 2006 r. w monografii Klenina E. „Столовая и кухонная керамика III-VI вв.н.э. из Нов (Северная Болгария)" (Ceramic Tableware and Kitchenware of the 3rd – 6th century from Novae (Northern Bulgarian)). In: A.B. Biernacki (ed.) Novae. Studies and Materials II. (Poznań-Sevastopol) 213 str. oraz w 2013 w monografii pod redakcję A.B. Biernacki, E.Ju. Klenina, E. Genčeva „Biskupstwo w Novae (Moesia Secunda) IV-VI w. Historia, Architektura, Zycie Codzienne", Tom.II. Życze codienne [= A. B. Biernacki (ed.) Novae. Studies and Materials IV] (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2013) 396 str.

3. *Wielka łaźnia legionowa w Novae (Moesia Inferior), II-IV w. Architektura, infrastruktura, styl życia*. 2008 – 2011. Komitet Badań Naukowych, Narodowe Centrum Nauki # 33605. Byłam głównym wykonawcą. Projekt był realizowany pod kierownictwom dr A. B. Biernackiego (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Polska)) w Polsce i Bułgarii na terenie rzymskiego obozu legionowego i miasta wczesznіebyzantyskiego Novae prze udałe Instytutu Archeologii Bułgarskiej Akademii Nauk. W ramach projektu opublikowałam rozdał „Local and Imported Pottery of the 2nd-4th centuries A.D. in the Excavations of the Large Legionary Thermae" w monografii A.B. Biernacki, The Large Legionary Thermae in Novae (Moesia Inferior) (2nd-4th centuries A.D.) [= A.B. Biernacki, E.Yu. Klenina (eds.) Novae. Studies and Materials V]. (Poznan) str. 413-453 oraz w artykułach:

1. Biernacki A.B., Klenina E. (2016) The Labrum from the Large Legionary Bathhouse of Novae (Moesia Inferior) // Archaeologia Bulgarica XX, 2, 45-56
2. Кленина, Е.Ю. (2014) Снабжение римских легионеров во II-III вв. н.э. на примере Новы (Moesia Inferior) и Херсонеса в Таврике. In: Античные древности и средние века (Antichnyje drevnosti i srednije veka) 42, p. 27-37
3. Klenina, E.J. (2010): Trade Relations between the Mediterranean and the Black Sea Region in the 3rd–6th Centuries A.D. in the Light of Ceramic Artifacts. BAR Inter. 2185 (II) (Oxford): pp. 1005-1014
4. Biernacki A.B., E. Klenina, (2010) Trade Relations Between the Lower Danube Region and Mediterranean in the Late Roman Period: The Ceramic Evidence from Novae (Moesia Secunda), w: LRCW3, Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean: Archaeology and Archaeometry. Comparison between Western and Eastern Mediterranean, Vol. II, BAR International Series 2185 (II) (Oxford 2010) 983-992.

4. *Topografia i architektura Chersonezu Taurydzkiego. Zagadnienia identyfikacji i zabudowy agory – centrum antycznego miasta.* 2012-2015. Narodowy Program Rozwoju Humanistyki # 0162/FNiTP/H12/80/2011, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza Poznaniu (Polska) i Narodowy Rezerwat "Chersonez Taurydzki" (Ukraina). Byłam kierownikiem projektu ze strony ukraińskiej oraz głównym wykonawcą. W ramach projektu opublikowana monografia w 2016 r. „Топография и архитектура Херсонеса Таврического. Квартал 55 с пятиапсидным храмом (IV/III в. До н.э. – XIV в. н.э.) в Херсонесе Таврическом". Том III. Повседневная жизнь (Познань). 406 str.

5. Projekt naukowo-konserwatorski "*Muzealizacja obiektów archeologicznych: innowacyjne metody w tworzeniu ekspozycji na wolnym powietrzu*", realizowany w luty – grudzień 2012 r. w mieście Sewastopol (Ukraina). Byłma kerownikem projektu. Projekt był finansowany Fundacji Renata Achmetowa "Розвиток України" w ramach programu "Pomysł, impuls, innowacje". Realizacja odbyła się we współpracy z naukowcami z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Polska).

c) osiągnięcia dydaktyczne

W latach 2007 – 2012 byłam pracownikiem naukowo-dydaktycznym na stanowisku docenta w Saratowski Uniwersytet Nauk Społecznych i Ekonomicznych, oddział w Sewastopolu, Ukraina [**Załącznik nr 5. I.1-3**]

W latach 2014 - 2015 pracowalam na stanowisku visiting professor w Instytutcie Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu [**Załącznik nr 5. I.4**].

Wygłosiłam cykle wykładów w latach 1999-2012 na wyższych uczelniach w Polsce [**Załącznik nr 5. I.5-18**].

d) udział w konferencjach naukowych;

W okresie lat 2005-2019 uczestniczyłam z referatami lub komunikatami w **28** międzynarodowych kongresach i konferencjach archeologicznych i interdyscyplinarnych we Włoszech, Francji, Cyprze, Grecji, Bułgarii, Ukrainie i Polsce **[Załącznik nr 4, I.1-29]**.

e) badania terenowy;

We wrześniu 1987 roku po raz pierwszy brałam udział w terenowych badaniach archeologicznych w ramach Heraklejskiej ekspedycji archeologicznej Państwowego Rezerwatu Archeologicznego „Chersonez Taurydzki" w Sewastopolu. W 1987 – 1990 brałam udział w badaniach archeologicznych *villi rustica* „Bliznacy" pod kierunkiem dr G.M. Nikolajenko. W roku 1989 uczestniczyłam w badaniach archeologicznych *villi rustica* na terenie półwyspu Majačnego w składzie ekspedycji Instytutu Archeologii Akademii Nauk Związku Radzieckiego

pod kierunkiem prof. dr hab. I.T. Kruglikovej, natomiast w 1990 roku pod kierunkiem dr hab. S.J. Saprykina. W latach 1991 – 1995 brałam udział w badaniach wykopaliskowych Narodowego Rezerwatu „Chersonez Taurydzki" na terenie *chory* chersonezkiej pod kierunkiem dr G.M. Nikolaenko i O.J. Saveli. W okresie lat 1990 – 1995 kirowałam terenowymi badaniami archeologicznymi na terenie *chory* Chersonezu w ramach prac ratowniczych.

W 1996 roku po raz pierwszy uczestniczyłam w terenowych pracach wykopaliskowych polsko-bułgarskiej Ekspedycji Archeologicznej Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem prof. dr hab. Tadeusza Sarnowskiego na terenie obozu legionowego i miasta rzymskiego i wczesnobizantyjskiego Novae (Svisztov) w Bułgarii. W latach 1997-1999 rr. brałam udał w realizacji międzynarodowego projektu naukowo-badawczego i badaniach archeologicznych rzymskej świątyni Jupitera Dolicheńskego na terenie współczesnej Balaklavy (Krym) polsko-ukraińskiej Ekspedycji Archeologicznej Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem prof. dr hab. Tadeusza Sarnowskiego.

W latach 1997-2017, byłam stałym członkiem Międzynarodowej Interdyscyplinarnej Ekspedycji Archeologicznej „Novae" Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu pod kierunkiem dr Andrzeja B. Biernackiego, prowadzącej wieloletnie, szerokopłaszczyznowe badania wykopaliskowe na terenie obozu legionowego i miasta rzymskiego Novae (Swisztov) w Bułgarii. W latach 1997-2004 brałam udział w realizacji międzynarodowego interdyscyplinarnego projektu naukowo-badawczego "Rzymski obóz legionowy i wczesnobizantyjskiej miasto Novae (Svištov, Bułgaria)" w ramach wieloletniej międzynarodowej umowy zawartej między Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu a Instytutem Archeologii Bułgarskiej Akademii Nauk, finansowanego przez UAM.

W latach 2001-2015 byłam kierownikiem ze strony ukraińskiej interdyscyplinarnej, międzynarodowej polsko-ukraińskiej Ekspedycji Archeologicznej prowadzącej badania na terenie antycznego miasta Chersonez Taurydzki wspólnie z Uniwersytetem im. A. Mickiewicza (kierownikiem ze strony polskiej był dr Andrzej B. Biernacki).

W 2014 roku związku z aneksją Krymu przez Rosję, wieloletnie polsko-ukraińskie badania archeologiczne na terenie Chersonezu zostały przerwane.

W 2017 r. zostałam mianowana przez Jego Magnificencją Rektorem UAM prof. dr hab. Andrzeja Lesickiego na stanowisko kierownika Międzynarodowej Interdyscyplinarnej Ekspedycji Archeologicznej „Novae" Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. W latach 2017 i 2018 pod moim kierownictwem zrealizowane zostały dwie kampanie archeologiczne na terenie rzymskiego obozu legionowego i miasta antycznego Novae w Bułgarii. Kontynuacja tych badań jest możliwe dzięki wieloletniej polsko-bułgarskiej umowie o współpracę pomiędzy Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza i Instytutem Archeologii

Bułgarskiej Akademii Nauk. W aneksie do tej umowy podpisanym w lipcu 2017 roku przez Rektora UAM figuruję jako kierownik projektu naukowo-badawczego ze polskej strony, co w pełni zostało również zaakceptowane przez stronę bułgarską – Instytut Archeologii Bułgarskiej Akademii Nauk w Sofii.

DOŚWIACZENIE INTERDYSCYPLINARNE

1. Interdyscyplinarne badania naukowe w Novae (Svishtov, Bułgaria) - Międzynarodowa Interdyscyplinarna Archeologichna Ekspedycji "Novae" UAM i Instytutu Archeologii i Muzeum Bułgarskiej Akademii Nauk, w latach 1997-2018
2. Interdyscyplinarne badania naukowe w Novae (Svishtov, Bułgaria) - Instytutu Archeologii i Instytutu Archeologii i Muzeum Bułgarskiej Akademii Nauk, 1996
3. Interdyscyplinarne naukowe badania w Sewastopolu, Ukraina. - Międzynarodowa Interdyscyplinarna Archeologichna Ekspedycji "Novae" UAM i Narodowy Rezerwat "Chersonez Taurydzki" w latach 1998-2013
4. Interdyscyplinarne naukowe badania w starożytnym mieście w pobliżu Bjala (Bułgaria) w latach .2014, 2016, 2018

f) współpracy z instytucjami, organizacjami i towarzystwami naukowymi:

współpraca z Instytutem Archeologii Ukraińskiej Akademii Nauk w Kijowie w latach 1990-2018

współpraca z Instytutem Archeologii Bułgarskiej Akademii Nauk w Sofii w latach 1996-2018

współpraca z DAI (Instytutem Archeologii) w Berlinie w latach 1999, 2001, 2015-2018

j) działalność popularyzującej naukę.

W 2009 roku wraz z dr Andrzejem B. Biernackim z UAM, jesteśmy autorami pierwszego wydanego w języku polskim na terenie Ukrainy, przewodnika archeologicznego po Chersonezie Taurydzkim. Publikacja wydana w Sewastopolu przy finansowej pomocy Pana Wiesława Mazura, Konsula Generalnego Rzeczpospolitej Polskiej w Odessie (**Klenina E.**, Biernacki A.B. (2009) *Chersonez Taurydzki. Przewodnik po mieście*. (Sewastopol 2009). - 72 стр. + карта).

W 2012 w ramach projektu „*Muzealizacja obiektów archeologicznych: innowacyjne metody w tworzeniu ekspozycji na wolnym powietrzu*" ukazuje się w Sewastopolu uzupełniona tym razem rosyjskojęzyczna wersja przewodnika po antycznym mieście Chersonez Taurydzki mojego autorstwa oraz dr Andrzej B. Biernackiego (**Klenina E.**, Biernacki A. B. (2012) *Путеводитель по Херсонесу Таврическому*. Севастополь. – 72 стр. + карта).

W 2013 roku wraz z dr Andrzejem B. Biernackim z UAM, jesteśmy autorami pierwszego bilingwicznego wydanego w języku polskim i angielskim na terenie Ukrainy, nowego rozbudowanego przewodnika archeologicznego po Chersonezie Taurydzkim i jego Chorze (zapleczu gospodarczym). Publikacja wydana w Sewastopolu przy finansowej pomocy Pana Wiesława Mazura, Konsula Generalnego Rzeczpospolitej Polskiej w Sewastopolu (**Klenina E.**

Ju. / A.B. Biernacki (2013) *Chersonez Taurydzki / Chersonesos of Taurica. Miasto i chora/City and chora*. Przewodnik/Gaidebook. Севастополь. – 120 стр. + карта).

W 2014 r. pod moję naukowom redakcją zastał wydany perszy przewodnik po Chersonezu dla dzecej 5-8 lat (**Klenina E.** (2014) (eds) *25 веков Херсонеса: Греки в Крыму, или как возник Херсонес* / текст А. Шаманаев, иллюстрации И. Филиппов (Севастополь 2014) 50 str.).

W 2014 r. został wydany katalog wystawy "The Europe of Greece colonies and coins from the Alpha Bank Collection" otwartej w Museum Archeologicznym w Thessalonikach. Byłam zaproszona do udziału jako jeden z autorów katalogu. (**Klenina E.** (2014) Chersonesos of Taurica. In: *The Europe of Greece colonies and coins from the Alpha Bank collection* (Athens 2014) 252-256).

Е. Клинина